

ВИДИ САНКЦІЙ ЗА КОНТРАКТНИМ ПРАВОМ АНГЛО-САКСОНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

Стаття посвячена проблемі теоретического дослідження сутності, видів и специфіки применения санкцій в сфері договорних обов'язательств англо-саксонской правовой системы.

Ключевые слова: *санкции общего права, санкции права справедливости, возмещение убытков, санкции реального исполнения, судебный запрет.*

This scientific work is devoted a problem of theoretical research of essence, kinds and specific of application of sanctions in the sphere of contractual obligations in the contract law of the Anglo-Saxon legal family.

Key words: *common law remedies, remedies of the law of equity, damages, specific performance, injunction, principle restitutio in integrum, quantum meruit.*

© ГАПАЛО Світлана Юріївна – аспірантка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

В процесі вдосконалення правового регулювання господарсько-договірних відносин, і особливо господарсько-правових санкцій як заходів примусу, що застосовуються до учасників цих відносин у результаті вчинення господарських правопорушень, постає необхідний аналіз досвіду зарубіжних країн у цій сфері. Зважаючи на те, що проблемі правового регулювання санкцій в сфері контрактного права англо-саксонської правової сім'ї не приділялося значної уваги у вітчизняній науковій літературі, доцільним здається здійснення її ґрунтовного дослідження.

Метою даної праці є аналіз теоретичних та нормативних джерел контрактного права Великої Британії та США із подальшим викладенням системи санкцій, що відповідно застосовуються у цій сфері, а також визначення сутності та якісних характеристик кожного із видів і особливостей їх застосування.

В першу чергу слід зазначити, що дослідженню проблеми сутності санкцій в межах контрактного права англо-саксонської правової системи займалися зарубіжні науковці різних періодів розвитку правової думки: В.Аусон, Дж. Карт-райт, М. Джевел, Х. МакГрегор, Дж. Станнارد, М.Вінкап, А. Барровз, Дж. Едельман, В. Лейз, Дж. Нортей, В. Майор, Мак Кендрик та інші.

Зважаючи на те, що основним джерелом права в державах цієї правової системи є правовий прецедент, правове регулювання санкцій в сфері договірних відносин формувалось протягом декількох століть і дотепер перебуває в процесі постійного вдосконалення.

В першу чергу слід зазначити, що англо-американське контрактне право ґрунтується на принципі *Ubi jus ibi remedium* («Там, де є право, там є і засіб його захисту»). Тобто, право не буде мати значення, якщо не будуть існувати доступні заходи його захисту на випадок правопорушення. Такими заходами в сфері контрактного права є санкції (*remedies*), що в науковій літературі визначаються як примусові заходи, передбачені з метою захисту певного права (наприклад, здійснення грошового відшкодування замість виконання)¹.

Як наслідок порушення контрактних зобов'язань застосовуються різні санкції. В будь-якому випадку адекватність примусового заходу залежить від предмета договору та природи його порушення. Взагалі теорія контрактного права англо-американської правової системи виділяє три основні категорії санкцій. Адже, під час існування розподілу судів на загальні суди та суди справедливості кожний з останніх сформував різні види санкцій. Хоча нині суди більше не підлягають такому розподілу, розмежування санкцій на «санкції загального права» та «санкції права справедливості» вважається традиційним, зважаючи на історичні передумови, які сформували різні правила щодо їх застосування. При цьому третьою категорією санкцій є ті, що виникають на основі узгодження між сторонами контракту (такі як заздалегідь оцінені збитки/оціночна неустойка (*liquidated damages*) та штрафне застереження (*penalty clause*)².

На думку В. Аусона, розподіл санкцій за порушення договору має наступний вигляд: кожне порушення договору надає право потерпій стороні на відшкодування збитків, що вона зазнала (*damages*); у випадку, якщо потерпіла сторона на момент порушення договору виконала частину свого договірного зобов'язання (але не все), вона має право на відшкодування вартості того, що вона виконала. В такому випадку мова йде про так зване *quantum meruit* (справедливе відшкодування за виконану роботу); в деяких випадках потерпіла сторона може отримати рішення щодо виконання зобов'язання в натурі (*specific performance*) або застосу-

вання судової заборони для «стримання» порушення (injunction). Зазначені види є санкціями права справедливості і в основному застосовуються на розсуд суду³.

При цьому Д. Картрайт зазначає, що, ґрунтуючись на твердженні Лорда Діплога, треба визнати відшкодування збитків нормальною та автоматичною санкцією за порушення контрактів за англійським правом. Виконання в натурі (specific performance), в свою чергу, є винятком⁴.

В правовій літературі Великої Британії можна зустріти також наступну видову систематизацію санкцій за контрактним правом: відшкодування збитків (unliquidated damages); заздалегідь оцінені збитки/неустойка (liquidated damages); відшкодування збитків шляхом повернення певної грошової суми, що була отримана за контрактом (наприклад, узгоджена ціна товарів, або винагорода за послуги); quantum meruit; виконання зобов'язання в натурі (specific performance); судова заборона (injunctio)⁵.

Незважаючи на певні розбіжності позицій науковців щодо видової класифікації санкцій, які застосовуються в результаті правопорушення у сфері контрактного права, всі вони виходять із визнання трьох основних видів останніх – відшкодування збитків, виконання зобов'язання в натурі та судова заборона. Перший вид являє собою санкцію загального права і є універсальною та первинною санкцією, дві ж останні були сформовані правом справедливості та застосовуються лише на розсуд суду.

В процесі даного дослідження здається доцільним розглянути особливості кожного із вищезазначених видів санкцій. Так, аналізуючи позиції, що склались в науковій літературі США та Великої Британії, слід зазначити, що в них відсутнє визначення поняття «збитків» як таких, а також правової категорії «відшкодування збитків». При цьому правова термінологія не розрізняє ці поняття, використовуючи термін «damages», що в перекладі на українську мову означає як «збитки», так і «відшкодування збитків». При цьому, на думку МакГрегора, сформулювати вичерпну дефініцію відшкодування збитків наразі є досить складним питанням. На даний момент залишається прийнятною дефініція, що була сформована в теоретичній літературі ранніх періодів розвитку правової думки, що застосовуватись «в загальному», однак не завжди. Відповідно до неї «відшкодування збитків» є в більшості випадків грошовою компенсацією, що застосовується в результаті правопорушення (делікту чи порушення умов договору), у формі безумовної одноразової виплати у фунтах стерлінгах (дефініція являє собою норму англійського права). Однак, вищенаведена дефініція на сучасному етапі є певною мірою застарілою. Так, наприклад, МакГрегор зазначає, що на даний момент пред'являється значна кількість позовів щодо певного грошового відшкодування, підставою яких є ані делікт, ані порушення договірних зобов'язання. Крім того, валютне застереження даної дефініції не знаходить реалізації у випадку наявності іноземного елемента в справі (в такому випадку суд має обрати валюту, яка найбільш чітко відповідає умовам справи)⁶.

Переходячи до аналізу правової природи відшкодування збитків за англо-американським правом, в першу чергу слід зазначити, що основне правило застосування цієї санкції було сформовано в результаті вирішення справи *Robinson v Harman* (1848) і має наступний вигляд: *Правилом загального права передбачено, що у випадку, коли одна сторона зазнає певних збитків у результаті порушення договору, вона має бути повернута в той самий стан, в якому вона була б у випадку належного виконання контракту (в тій мірі, в якій це може бути досягну-*

то за допомогою грошей)⁷. На цей принцип (*restitutio in integrum*) посиляється в своїх роботах більшість науковців США та Великої Британії⁸. Важливим при цьому є те, що головною ціллю відшкодування збитків за англо-американським правом є «компенсація», а не «покарання», адже порушення умов договору є цивільним правопорушенням і не кримінальним злочином⁹.

Цілі, що притаманні санкціям у сфері контрактного права англо-саксонської правової сім'ї, обумовлюють наявність різних видів останніх. Так, на думку М. Вінкапа, збитки можуть бути номінальними (*nominal damages*) або реальними (*substantial damages*); збитками «в презирство» (*contemptuous damages*) або штрафними збитками (*exemplary/punitive damages*); генеральними (*general damages*) або спеціальними (*special damages*), заздалегідь оціненими збитками (*liquidated damages*) та неоціненими збитками (*unliquidated damages*)¹⁰.

Так, *номінальні збитки* являють собою незначну суму відшкодування, що присуджується потерпілій стороні символічно. Вони мають за мету лише підтвердити наявність права останньої. Інститут номінальних збитків однак знаходить в практиці лише обмежене застосування¹¹. *Реальні збитки*, в свою чергу, покривають дійсні втрати потерпілої сторони, при цьому мається на увазі, що, якщо такі втрати є порівняно незначними, сума відшкодування також буде невеликою.

Інтерес також представляють *збитки «в презирство»* (*contemptuous damages*), що, по-суті, носять характер осуду дій позивача та присуджуються у тому випадку, коли позивач формально має право, однак, на думку присяжних, не повинен був подавати позов. Збитки «в презирство» подібні до номінальних та виражають визнання суду та підтверджують наявність формального права потерпілої сторони і в той же час несхвалення умов або причин, на основі яких було пред'явлено позов.

Найбільший інтерес викликає питання можливості відшкодування так званих *штрафних збитків* (*punitive damages/exemplary damages*). Штрафні збитки являють собою такі збитки, метою застосування яких є покарання порушника за його протиправну поведінку. За загальним правилом вони не можуть призначатись за порушення контрактних зобов'язань (таке твердження знайшло своє закріплення у справі *Addis v Gramophone Co Ltd*). Такий самий підхід був застосований при вирішенні низки інших справ, таких як *Perera v Vandiyar*, *Kenny v Preen* тощо. При цьому, однак, слід зазначити, що у 2003 році Верховний Суд Канади вперше застосував штрафні збитки за порушення контрактних зобов'язань у справі *Whiten v Pilot Insurance Co*. По-суті це означає, що штрафні збитки, хоча й у вигляді винятку, однак все ж підлягають відшкодуванню. Так, на думку А. Барровза, логічної причини для невизнання доцільності елемента покарання в межах цивільної відповідальності немає. Більше того, він не має за мету і не є ідентичним до кримінального покарання. Так, цивільне «покарання» може вимагатись певною особою в результаті порушення її прав, тоді як кримінальне покарання застосовується від імені держави¹².

Розподіл *збитків на генеральні* (*general damages*) та спеціальні (*special damages*) є також давньою традицією загального права¹³. На даний момент ці терміни вживаються у різних значеннях – так, перше значення генеральних та спеціальних збитків стосується договірної відповідальності. Досить детально різниця між зазначеними видами збитків пояснюється Лордом Райтом у справі *Monarch S.S. Co v Karlshams Oljefabriker*, де він говорить: «Різниця проводиться між збитками, що виникають *природно* (що означає за нормальним рухом речей), та такими,

що виникають у справах, де мають місце спеціальні та екстраординарні обставини, що виникають поза межами розсудливого передбачення сторін. В останньому випадку стверджується, що такі спеціальні події чи обставини мають доводитись до відома обох сторін. Різниця між наведеними типами зазвичай являє собою розмежування між генеральними та спеціальними збитками за англійським правом»¹⁴.

За англо-американським правом розрізняють також «заздалегідь оцінені збитки» (liquidated damages) та «неоцінені збитки» (unliquidated damages). Так, коли потерпіла сторона вимагає відшкодування збитків, що виникли у зв'язку із порушенням контрактних зобов'язань іншою стороною, оцінка розміру завданих збитків є прерогативою суду. В свою чергу, якщо сторони в договорі здійснили попередню оцінку збитків, що можуть впливати з будь-якого порушення договірних зобов'язань, і визначили відповідно у договорі, що ця сума має виплачуватись у випадку порушення договору, ця сума має назву «заздалегідь оцінених збитків» (liquidated damages).

Здійснивши детальне дослідження сутності санкції відшкодування збитків, як санкції загального права, слід також проаналізувати ті санкції, що були сформовані в межах права справедливості – присудження до виконання зобов'язання в натурі (specific performance) та судова заборона (injunction).

Specific performance та injunction не застосовувались колишніми судами загального права: санкцією загального права було відшкодування збитків. Натомість суди права справедливості сформуливали приписи, що пред'являлись до осіб-порушників контрактних зобов'язань або осіб, які мали намір невиконання, із вимогою реального виконання або здійснення чи утримання від здійснення певного вчинку¹⁵.

В сучасному праві, після злиття судів загального права та судів права справедливості, посилання на «реальне виконання» та «судові заборони», як на санкції права справедливості, є цілком нормальним явищем. Вони також часто мають назву «дискреційних» санкцій – тобто таких, що застосовуються на розсуд суду.

Так, в теорії можна знайти наступне визначення санкції реального виконання (specific performance): «Вимогою щодо виконання зобов'язання в натурі є вимога суду, звернена до відповідача, щодо реального виконання укладеного ним контракту та у відповідності до його умов»¹⁶.

Основними якісними ознаками цього виду санкцій є його *додатковий* та *дискреційний* характер. Так, реальне виконання є санкцією справедливості та застосовується лише в тому випадку, коли інші санкції згідно із правом справедливості або законом не є адекватними. На думку, М. Вінкапа, санкція реального виконання застосовується також у тому випадку, коли немає можливості обчислити збитків¹⁷.

Наступною ознакою санкції, що аналізується, є її *дискреційний* характер. Це не означає, однак, що санкція реального виконання має обов'язково застосовуватись, якщо відшкодування збитків не є адекватним. Суд має право вибору, хоча це не й означає, що такий вибір може бути довільним. Він приймає до уваги «загальну справедливість» угоди і може відмовити у застосуванні санкції за умов, які б не виправдовували відмову застосування санкції відшкодування збитків за загальним правом¹⁸.

Ще одним видом санкцій, що був сформований в межах права справедливості, є судова заборона (injunction; в Шотландії – interdict). Остання являє собою вимо-

гу, що застосовується на розсуд суду та спрямовується на стримання особи від вчинення певної дії¹⁹. Якщо ж така дія вже мала місце, суд може застосувати мандатну судову заборону (*mandatory injunction*), що являє собою вимогу поновити положення, яке існувало до порушення зобов'язання відповідачем. У процесі вирішення питання щодо застосування мандатної судової заборони, суд може відмовити у її застосуванні, якщо в результаті відновлення первинного положення втрати відповідача будуть занадто великими, а позивач отримає прибуток²⁰.

Ще одним видом санкцій, який знаходить своє застосування в межах англо-американського контрактного права, є так зване *quantum meruit* (справедливе відшкодування за виконану роботу).

Так, аналізуючи сутність *quantum meruit*, В.Т. Майор зазначав, що у випадку пред'явлення позивачем вимоги відшкодування заздалегідь не обчисленої суми, яка підлягає сплаті за надані послуги, мається на увазі, що він вимагає застосування саме *quantum meruit*. При цьому різниця між застосуванням останнього та відшкодуванням збитків полягає в тому, що *quantum meruit* носить реституційний характер, тоді як відшкодування збитків – компенсаційний. Обидва з цих видів санкцій при цьому являють собою відшкодування не обчисленої заздалегідь грошової суми²¹. Таким чином, *quantum meruit* є санкцією альтернативною по відношенню до санкції відшкодування збитків, однак не вид останньої.

Підставою застосування *quantum meruit* є виконання стороною, потерпілою від порушення контрактного зобов'язання її контрагента, на момент порушення частини свого контрактного зобов'язання (однак не всього зобов'язання). В такому випадку потерпіла сторона буде вимагати компенсації того, що вона виконала. Справедливою винагородою при цьому є *quantum meruit*²².

Особливістю *quantum meruit* також є його квазіконтрактний характер. Так, право вимоги *quantum meruit* виникає з самого договору, як відшкодування збитків, натомість право на його застосування закріплено в законі.

Санкція quantum meruit застосовується за наступних обставин:

– там, де має місце договір щодо надання певних послуг, в якому, однак, відсутні умови щодо винагороди за це, виплачується відповідна винагорода. (справа *Upton R.D.C. v Powell* (1942)); там, де за обставинами справи та поведінкою сторін мається на увазі новий договір, що виникає замість первинного, вимога щодо застосування *quantum meruit* може пред'являтися стороною, яка виконала свої зобов'язання за новим контрактом (*Steven v Bromley* (1919)); у тому випадку, коли одна сторона договірної зобов'язання відмовляється від договору, в результаті його порушення іншою стороною, вона має право вимоги *quantum meruit* (*De Bernady v Harding* (1853); *Planche v Colburn* (1831)).

1. *Major W.T.* The law of contract. The M&E Handbook series. – 4th edition. – London: MacDonald & Evans LTD, 1974. – S. 206. 2. *Ellioth C., Quinn F.* Contract law. – 4th edition. – an imprint of Pearson Education, 2003. – S. 263. 3. *Auson W. R.* Principles of the English Law of contract and of agency in its relation to contract. – 22 edition. – Oxford: at the Clarendon Press, 1964. – S. 487. 4. *Cartwright J.* Contract law. An introduction to the English Law of contract for the Civil Lawyer. – Oxford and Portland, Oregon: Hart publishing, 2007. – S. 249. 5. *Major W.T.* Цит. праця. – С. 208. 6. *McGregor H.* The common law library. McGregor on damages. – 4th Supplement to the 17th edition up-to-date to beginning of August 2007. – London: Sweet&Maxwell, 2007. – S. 3–11. 7. *Cartwright J.* Цит. праця. – С. 262. 8. *Stone R.* The modern law of contract. – 7th edition. – London & New York: Routledge-Cavendish, 2008. – S. 567. 9. *Jewell M.* An introduction to English Contract Law For German Readers

with exercises. – 2. Auflage. – Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2002. – S. 229. **10.** *Tattenborn A., Wilby D., Bennet D.* Common law series. The law of damages. – Uk: Lexis Nexis, 2003. – S. 213. **11.** *Edelman J.* Gain-based damages. Contract, tort, Equity and Intellectual Property. – Oregon: Hart Publishing Oxford-Portland, 2002. – S. 6. **12.** *Whincup M.H.* Contract law and Practice. The English System, with Scottish, Commonwealth and Continental Comparisons. – 5th edition. – Nederland: KLUWER Law International BV, 2006. – S. 354. **13.** *McKendrick* Contract law. – 5th edition. – New York: Palgrave Macmillan, 2003. – S. 407. **14.** *Whincup M.H.* Цит. праця. – С. 353. **15.** Die Vorteilsausgleichung im amerikanischen und deutschen Recht / von Dr. William B. Fisch. – Arbeiten zur Rechtsvergleichung Schriftenreihe der Gesellschaft für Rechtsvergleichung: Frankfurt am Mein. – Alfred Metzner Verlag GMBH, 1974. – S. 20. **16.** *Burrows A.* Remedies for torts and breach of contract. – 3rd edition. – Oxford & New York: Oxford university press, 2004. – S. 408–426. **17.** *Tattenborn A., Wilby D., Bennet D.* Цит. праця. – С. 21. **18.** *McGregor Harvey.* The common law library. The law of damages. – 17th edition: London. – Sweet&Maxwell, 2003. – S. 19. **19.** *Cartwright J.* Цит. праця. – С. 250. **20.** *Auson W. R.* Цит. праця. – С. 513. **21.** *Whincup M.H.* Цит. праця. – С. 373. **22.** *Auson W.R.* Цит. праця. – С. 514.